

יעל המרמן סולר

מנהלת פארק עמק הצבאים, החברה להגנת הטבע

מוטי קפלן

מוטי קפלן מתכננים בע"מ

ציטוט מומלץ

המרמן יוקפלן מ. 2021. נחלים כבוני שלד עירוני. *אקולוגיה וסביבה* 12(3): 84-86.

עמק הצבאים בירושלים. הפארק, שבתחומו זורמים נחלי האכזב רקפת ורחביה, הוא חלק ממערכת מסדרונות אקולוגיים שתורמים לקיום מערכות טבע עירוני וקשר עם המרחב | צילום: עמיר בלבן, החברה להגנת הטבע

נחלים כבוני שלד עירוני

[בקצרה](#)

גיליון סתיו 2021 / כרך 12(3) / נחלי ישראל / 22 בנובמבר, 2021

שמירת צירי הנחלים בירושלים כשטחים פתוחים נקבעה עוד בימי המנדט. המסורת נשמרה בחלקה, ובזכותה קיימים עד היום פארקים ליניאריים רחבי ידיים כעמק המצלבה, גן סאקר ועמק הצבאים. הם מתפקדים כאצבעות ירוקות, עשירות במגוון ביולוגי, וחלק מהן אף מחוברות אל מעטפת השטחים הפתוחים הסובבת את ירושלים. הפארקים סביב צירי הנחלים הם חלק ממערכת מסדרונות אקולוגיים המאפשרים מעבר צמחים ובעלי חיים. באמצעותם מתקיימים מערכות טבע עירוני וקשר עם המרחב.

עם פיתוח העיר ירושלים הפכו חלק מאותם ואדיות ברבות השנים לתשתיות כבישים. צירי הנחלים שנותרו פנויים היוו פתרון "מושלם" לכאורה להולכת תשתיות ולקישוריות תחבורתית בין שכונות העיר. מהלך זה, דוגמת סלילת כביש בגין, הפך לחלוטין את אופיים של העמקים והנחלים. לאורה של תפיסת הנחלים כצירי טבע קידמה עיריית ירושלים יחד עם החברה להגנת הטבע תוכנית טבע עירוני לעיר, שסימנה וקיבעה את צירי הנחלים כמשארי טבע ואף סימנה את האזורים שנדרשה בהם פתיחת חסימה אקולוגית (חסימה של מעבר נחל).

הנחלים כיוצרי שלד עירוני

בכוחם של הנחלים העירוניים ליצור שלד עירוני – בסיס למערכת החללים העירוניים הירוקים והציבוריים, שהשכונות העירוניות פונות אליו ומקושרות אליו **הנחל הוא מפתח ליצירת עיר שניתן להגיע בה ממקום למקום בהליכה**, כלומר שהשטח הבנוי בה ידידותי לפעילות אנושית של מחיה, קנייה וביולי באותו האזור, וזאת הודות לשתי תכונות שלו: רציפות (נעדר חסימות) וברוב המקרים שיפוע מתון גם בשטחים הרריים. על כן, זהו הנתב האולטימטיבי לתנועה "רכה", כגון הליכה רגלית ורכיבה על אופניים. נתיב ההליכה לאורך טיילת הנחל יהיה ציר הליכה מרכזי בעיר, ויקושרו אליו צירי הליכה ומסלולי אופניים נוספים. זוהי תרומתו של הנחל ליצירת עיר הליכתית מובהקת. בחלק מהנחלים יבוצע פיתוח אינטנסיבי שבמסגרתו תינתן עדיפות להקמת מבני ציבור, חינוך, תרבות, חזיתות מסחר, גנים ציבוריים, בתי קפה ומסעדות על ציר הנחל וכן על פני רשת הציורים העירונית הירוקה (**איור 1**). כך יועצם הקשר בין חללי העיר הציבוריים ויחד איתו תועצם מידת ההליכתיות בעיר כולה. כך נעודד את התנועה הרגלית, נפחית את הצורך בתחבורה פרטית, ונחזק את התחבורה הציבורית. עקרונות תכנון אלה מופיעים בתמ"א אחת, אשר הקדישה מקום בפני עצמו לנחל העובר בעיר (פירוט מקיף נמצא ב'מדריך לתכנון נחלים' – **ראו בגיליון זה**). התכנון המודרני של העיר מבקש להעצים את התנועה הרגלית ואת הקישוריות אל הנחל, ויש לכך מקום מיוחד בירושלים. לדוגמה,

עמקי האורך היורדים לנחל רפאים ולעין לבן, מעלה נחל דרגות בלב תלפיות, נחל קדרון ושלוחותיו במזרח העיר הם ביטוי לעקרונות התכנון של עיר שמעודדת תנועה ברגל וקישור אל הנחלים. ראוי לקבע זאת כתפיסת תכנון עירונית – הנחלים יוצרים את הפוטנציאל לתשתית הציבורית הפתוחה המחברת של העיר.

איור 1. הנחל כיוצר שלד עירוני, ששטחי ציבור וטבע מכונסים אליו ומקושרים אליו (תרשים סכמטי)

איור 1
הנחל כיוצר שלד עירוני, ששטחי ציבור וטבע מכונסים אליו ומקושרים אליו (תרשים סכמטי)

זשתנות התפיסה לגבי נחלים בארץ ובעולם

ערים רבות בעולם מקדמות בשנים האחרונות מהלכים לשיקום השלד העירוני, המכונים "depaving" או "reviving/enlightening urban streams" – מושגים ומיזמים המציעים לבחון מחדש את השלד הציבורי העירוני, תוך התייחסות לניהול משאב המים (ראו עוד בגיליון זה [אצל בלק וארביב](#)). מהלכים אלה מקודמים על רקע תפיסות עבר שלפיהן הנחלים מתפקדים רק כערוצי ניקוז שמונעים מפגעים או סיכונים להתפתחות העיר. הם הוכנסו למובלים סגורים וכוסו בפיתוח ובכבישים. מובלים אלה יקרים ומורכבים להקמה ולאחזקה, ואין בידם להתמודד עם היקפי הנגר ההולכים וגדלים בשל שינוי האקלים ופיתוח מואץ. חשיפת הנחלים נותנת מענה לחוסר היכולת של מערכות הניקוז להתמודד עם כמויות המים הגדולות שמובילות לנזקי שיטפונות, לפריצה של מערכות הביוב ועוד.

בד בבד עם החשיבה המחודשת בנושא פתרונות לניהול מים ונגר זוהתה ההזדמנות לבחינה מחודשת של השלד העירוני מתוך מחשבה ורצון לשפר את החיבורים העירוניים, לקבוע ולהגדיר שטחי קליטת נגר ולשקם את ערוצי הנחלים. מגמות אלה מתייחסות לשלושה אלמנטים מרכזיים בתכנון ניהול המים: האטה, השהיה והגדלת ההחדרה והחלחול. ניהול כלל עירוני בהיבטים אלה יוצר רשת ירוקה-כחולה התואמת באופן מלא תכנון עירוני מיטבי המעמיד את הולך הרגל במרכז ומעודד הליכתיות, רציפות והמשכיות.

כמו בדוגמאות מהעולם, גם בירושלים קביעת רשת כחולה-ירוקה תואמת את העקרונות התכנוניים של התכנסות על פני במת העיר, יצירת עיר מכונסת וניצול שטחי הנחלים כאצבעות ירוקות הבונות את השלד העירוני. ירושלים, כעיר הניצבת על במת ההר בראש אגן הניקוז, תהיה נשכרת מטיפול נכון ובר-קיימא בנושא הנגר, שמשתמש במים כמשאב ולא כמפגע, מזין את המרחב הציבורי ומעשיר אותו בכחול ובירוק, ומטפל בזיהומים ובעודפי המים היוצרים נזקים. תכנון מוטה נחלים יתרום לחיזוק החיבוריות בין השכונות וליצירת מרחבים ציבוריים פתוחים, המשכיים, עשירים ומגוונים במגוון ביולוגי לצד מגוון אנושי: חיבור שכונות עם אזורי התרבות והמסחר. נחלים העוברים בשולי העיר יתחמו את גבולות העיר הבנויה. מימוש תפיסה זו עדיין אפשרי בירושלים, וראוי לבחינה יסודית ולשילוב במארג התכנון הפיזי העירוני.